

WEIGAND ERZSÉBET

MAGYAR ÁLLAMI ÖSZTÖNDÍJASOK AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Trianon után — számotvetve a lehetőségekkel és a szükségletekkel — a kultusz-kormányzat arra az elhatározásra jutott, hogy a tudomány a leghatalmasabb eszköz, amely megmaradt az új felemelkedésért való küzdelemben (1). Ennek szellemében az első világháború utáni magyar kultúrpolitika egyik sarkalatos gondolata lett az ösztöndíjügy hatékony megszervezése. Az Egyesült Államokba szülő tanulmányút céljára négy fajta állami ösztöndíj lehetőség állt rendelkezésre. Fontos megemlíteni, hogy csak állami ösztöndíjak számbavételére nyílt lehetőség, mivel a magán úton egyetemi tanulmányokhoz jutó személyek adatainak összegyűjtéséhez a forrásanyag nagy része amerikai egyetemi levéltárakban található.

Rockefeller Alapítvány (alapítványi ösztöndíj)

J.D. Rockefeller 1913-ban New York-ban alapítványt tett az emberiség jólétének az egész világon való emelésére (2). Az alap céljainak megvalósítására többek között felállította az *Orvosképzés osztályát* (Division of Medical Education), amely az orvosképzés előmozdítására ösztöndíjat adományozott, mégpedig havi 120 \$-t (3). A tanulmányutak azonban nem korlátozódtak az Egyesült Államok területére. Az ösztöndíjra bármely magyarországi egyetem orvosi fakultásán doktori fokozatot nyert személy pályázhatott. Elengedhetetlen feltétel volt az intézeti/klinikai munkásság vagy az oktatás ill. a kutató munka területén kellett a pályázónak jeleskednie. Előnyt élvezhetett abban az esetben, ha már tanult külföldön és ottani tevékenységéről biztató referenciákat kapott (4).

1923-ban hozták létre a *Nemzetközi Nevelésügyi Hivatalt* (International Education Board), amely természettudományi ösztöndíjakat adományozott, tehát előnyben részesítette a kémia, fizika, biológia, mennyiségtan ill. mezőgazdaságtan művelésével foglalkozókat. Szintén havi 120 \$-t biztosított a pályázóknak (5).

Még 1918-ban alapította meg J.D. Rockefeller felesége emlékére a Laura Spelman Rockefeller Memorial hivatal, amely a *Társadalomtudományi Osztály* elődjének tekinthető, s amely osztály ténylegesen 1929-ben szerveződött meg. Célja, hogy az ösztöndíjasoknak lehetőséget adjon más országok társadalmi folyamatait megismerni. A fentiekől eltérően nem kizárólag egyetemi ill. kutatóintézeti munkássággal rendelkezők számára volt nyitott a lehetőség, hanem a kormányhivatalokban és egyéb, közigazgatásban dolgozó személyek részére is (6).

Magyarországon évente három olyan orvosi és két olyan társadalomtudományi ösztöndíjat osztottak ki, amelyek amerikai tanulmányutat jelentettek (7). A természettudományi ösztöndíjak meghatározásáról nincs adat. Az 1922/23-as évtől kerülnek kiosztásra az orvosi,

az 1924/25-ös tanévtől a társadalom és természettudományi ösztöndíjak. A Rockefeller ösztöndíjak egyértelműen a posztgraduális képzés céljait szolgálták.

Smith Jeremiás Alapítvány (alapítványi ösztöndíj)

Az alapítvány névadója Jeremiah Smith bostoni bankár, aki Magyarország pénzügyi helyreállításán munkálkodott, mint népszövetségi főbiztos (8). A számára Magyarország részéről megállapított 280.000,- pengő tiszteletdíjat nem vette át, ezért a magyar kormány ezt az összeget a Magyar Nemzeti Bank részvényeibe fektette és alapítványul lekötötte, hogy annak kamataiból a budapesti Királyi József Műegyetemet végzett technikusok az Egyesült Államokban végzendő tanulmányokra ösztöndíjat kapjanak (9). A Smith Jeremiás ösztöndíjak az 1927-28-as évtől kerültek kiosztásra. Három fő utazhatott évente, 8.000,- pengő volt az ösztöndíj összege (10). Az ösztöndíj tehát a műszaki továbbképzés célját szolgálta, kimondottan posztgraduális ösztöndíj lehetőség volt.

Munkástanuló Akció

Célja tanulmányút biztosítása az Egyesült Államokba fiatal mérnökök számára, hogy ott két évig — különböző gyárakban állást vállalva, saját magukat fenntartva — gyakorlatban ismerjék meg a modern amerikai vívmányokat (11). Példaképpen egy német akció szolgált, mely során száz gépészmérnök jutott el az Államokba, kötelezve magukat, hogy két éven belül visszatérnek (12). Dr. Vér Tibor műegyetemi tanár, aki 1927/28-ban Smith Jeremiás ösztöndíjas volt, ezt a gyakorlatban igen jól bevált példát igyekezett a hazai viszonyok között megvalósítani és amerikai összeköttetéseit felhasználva az 1930-as év első felében megszervezte a magyar munkástanuló akciót, amely során az első öt sikeres pályázó 1930 őszén kiutazhatott (13). Az öt gépészmérnök közül négyen ott töltötték a következő évet is. Az akció folytatásáról azonban nincs adat. Ez a tanulmányút is már végzett mérnökök, azon belül főleg gépészmérnökök számára kínált továbbképzési lehetőséget.

Az Institute of International Education ösztöndíj (csereösztöndíj)

Az Institute of International Education (A Nemzetközi Nevelés Intézménye) 1919-ben alakult Amerika több kiváló tudósának és pedagógusának kezdeményezésére. Célja a nemzetközi nevelés előmozdítása volt könyv- diák- és tanár-csere révén (14). A csereösztöndíjra pályázhatott minden olyan egyetemi vagy főiskolai hallgató, aki legalább négy szemesztert hallgatott és tanulmányait közepesenél jobb eredménnyel végezte, továbbá az angol nyelvet szóban és írásban bírta (15). Ez az ösztöndíj nemcsak abban jelentett különbséget, hogy nem kifejezetten posztgraduális ösztöndíj volt, hanem ez jelentette az egyetlen lehetőséget a bölcsészpályán mozgó személyek részére. Részben ebből is következik, hogy ez volt az az ösztöndíj, amely során nagy számban jutottak külföldi tanulmányúthoz női pályázók is. Az elnyerhető ösztöndíjak száma nem volt meghatározva, így például az 1930/31-es tanévben 21 fő nyert ösztöndíjat. Nagy részben az Egyesült Államok egyetemeinek, főiskoláinak befogadóképességétől függött az ösztöndíjasok száma. Az 1924/25-ös tanévben került sor az első magyar csereösztöndíjas tanulmányútra (16). Ez az ösztöndíjakció csereösztöndíjas program volt, ami annyit jelentett, hogy a húszas években évente 5, a harmincas években évente 8 amerikai diák kapott lehetőséget arra, hogy Magyarországon folytassa tanulmányait (17).

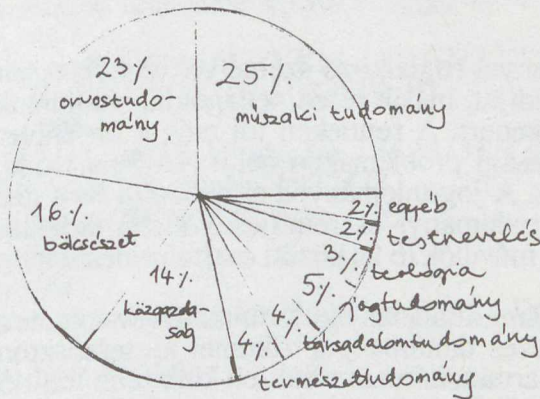
A pályázók számának összevetése ösztöndíjanként

	Sikeres	Sikertelen
Rockefeller orvos	35	24
társ. tud.	14	12
term. tud.	6	4
Csereösztöndíj	94	147
Smith Jeremiás	35	26
Munkástanuló akció	5	1
	190-1 = 189	214 + 3 = 217

I. sz. táblázat

Összesen 406 állami amerikai ösztöndíjra pályázó adatait sikerült összegyűjteni. Közülük 189 pályázó járt sikerrel, sikertelen volt 217. A sikeres pályázók számába azok a jelentkezők is beleértendőek, akik végül nem éltek a felajánlott lehetőséggel. Ilyen esetre hat alkalommal volt példa (18). Egy pályázó pedig két ösztöndíjra is pályázott (Smith Jeremiás, Rockefeller természettudományi) és mindkét alkalommal sikerrel járt (19). Ebből adódik a levonás. A sikertelen pályázók közül egy személy nem tudni, milyen ösztöndíjra adta be kérvényét,(20) két személy pedig két fajta ösztöndíjra pályázott (21).

Az ösztöndíjasok szakterület szerinti megoszlása

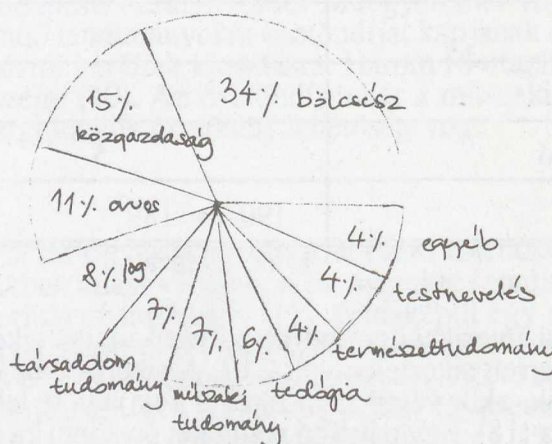
I. diagram

Az összes ösztöndíjast tekintve, legtöbben a műszaki tudományok iránt érdeklődtek (25 %), de az orvostudománnyal foglalkozók száma szorosan felzárkózik a második helyre (23 %). A bölcsészeti és közgazdasági tudományokat művelők állnak a harmadik ill. negyedik helyen (16 ill. 14 %). A természet-, jog-, a társadalomtudományt és a teológiát tanulmányozók közel azonos arányban képviseltették magukat (4-5-4-3 %). 2 %-os a testnevelést művelő pályázók aránya. Az egyéb kategórián belül ketten végeztek művészeti tanulmányokat, egy fő földrajzot tanult, egy fő pedig pedagógiával foglalkozott. A 25 %-os műszaki arány magyarázata lehet, hogy a legtöbb lehetőség a műszaki tudományokkal foglalkozók részére volt nyitott. Sőt a Smith Jeremiás alapítvány és a munkástanuló akció kifejezetten a műszaki értelmiség továbbképzési céljaira jött létre. Továbbá a csereösztöndíjak is kínáltak alkalmat műszaki tanulmányokra. Az Államok fejlett technológiai-tudományos helyzetének tanulmányozása pedig mindenképpen érdemes és érdekes célkitűzés.

Az ösztöndíjasok amerikai működése

Az összes műszaki ösztöndíjast figyelembe véve (legnagyobb hányad gépészmérnök) legfőbb az új feljövőben lévő iparágakban tevékenykedtek. Így az elektromos iparban ill. az ezzel kapcsolatos vizierőmű-telepeken és az áramtermelés terén. Ezt követte fontossági sorrendben a repülőgépipar tanulmányozása.

Az orvosi ösztöndíjasok tevékenységét figyelve majdnem minden szakterület érintve van a gyermekbetegségek vizsgálatától a bakteriológiai kutatásokig.

II. sz. diagram

A csereösztöndíjasok tudományágak szerinti megoszlása

A bölcsészettudománnyal foglalkozó személyek (34 %) egy része nyelvtanulás céljára vette igénybe az ösztöndíjat, másik része pedagógiai stúdiumokat végzett és az amerikai iskola rendszerrel ismerkedett. A fentiekén túl még a történelem iránt mutatkozott nagy érdeklődés. A közgazdasági problémákon belül (15 %) a bank és hitelügynek szentelték a legnagyobb figyelmet. A jogtudományok esetében (8 %) a nemzetközi jog állt a középpontban. A társadalomtudományi ösztöndíjasok (7 %) érdeklődése főként a szociológia felé fordult. A teológiát művelők (6 %) között csak a protestáns egyház képviselői találhatók meg.

Az ösztöndíjak időtartama általában egy tanulmányi év volt, de a többéves kinntartózkodás sem volt ritka. A többéves tanulmányút zömmel a csereösztöndíjasokra jellemző. A 94 sikeres pályázó közül harminchárman töltöttek ki több mint egy évet. Általában ugyanazon intézmény keretei között maradtak és a tanulmányi tárgyak sem változtak. Különösen népszerű volt a két történelmileg is fontos egyetem, a Columbia és a Harvard egyetem és főiskolai karaik. Továbbá a csak kizárólag női hallgatókat fogadó Bryn Mawr College Pennsylvániában és a Vassar College New York államban.

A Rockefeller ösztöndíjak 12 hónapra szóltak, bár itt is történhetett hosszabbítás, amely során a tanulmányi program nem változott, de az ösztöndíjasok nem ugyanannál az intézménynél töltötték teljes ösztöndíjas idejüket, hanem két-három hónapot töltöttek egy helyen egy adott téma tanulmányozásával, hogy azután ugyane téma tanulmányozását folytassák, de más professzor vezetése alatt (21). Az orvosi ösztöndíjasok között a legnépszerűbb intézmény a baltimore-i John Hopkins University és a tengeri-biológiai kutató intézet Woods Hole-ban.

A társadalomtudománnyal foglalkozók között legnépszerűbb a Columbia Egyetem ill. Washington, ahol az állam és a közigazgatás fontos forrásait találhatták meg.

A Smith Jeremiás ösztöndíjak is egy évre szóltak. Különbséget lehet tenni azon ösztöndíjasok között, akik egy vagy több egyetemen kutatásokkal töltötték az időt ill. azon pályázók között, akik különböző vállalatoknál gyakorlati ismereteket szereztek. Főleg az elektromos iparral és rádiótechnikával foglalkozók látogatták meg a különböző vállalatok telepeit. A Western Electric Co., a Westinghouse és a General Electric adott legtöbbször alkalmat magyar mérnököknek gyártelepeik megismerésére (22).

Az 1922-ben indult virágzó ösztöndíjas kapcsolatnak a második világháború vetett véget. A nemzetközi események következtében az ösztöndíjas helyek száma lényegesen lecsökkent, az adományozásra került ösztöndíjak egy része is kiadatlan maradt. Az 1940/41-es évben új ösztöndíjasok már nem utaztak ki az Államokba, csak néhány korábbi ott rekedt ösztöndíjas folytatta megkezdett tanulmányait.

Jegyzet

- /1/ Magyary Zoltán: A tudomány nemzetközisége, in: Magyar felsőoktatás 3/1. Szerk. Mártonffy Károly, Bp., 1937, 206. o.
- /2/ Magyary Zoltán: A magyar tudománypolitika alapvetése, Bp., 1927, 466. o.
- /3/ MOL VKM K 636 68 fsz 32-36 1 alszám 23 477/32
- /4/ MOL VKM K 636 68 fsz 32-36 2 alszám 35 926/31
- /5/ Magyary Zoltán: I.m. 476. o.
- /6/ The Rockefeller Directory of Fellowship Awards 1917-1950, New York, 1951, 11. o.
- /7/ SOTE 1927/30. ülésjegyzőkönyv 1929. dec. 10. ülés
- /8/ Huszti József: Klebelsberg Kunó életműve, Bp., 1942, 157. o.
- /9/ BME 4/180/1935. alapszám 836/1927 4/180/1935. alapszám 1582/1926/VKM 86 208/926
- /10/ BME 4/180/1935. alapszám 1248/1934/VKM 17 838/1034 4/180/1935. alapszám 541/1933.
- /11/ A külföldi magyar intézetek működése 1930/31. Bp., 1932, 68-69. o.
- /12/ BME 3/1063/1921 alapszám 901/1930
- /13/ A külföldi magyar intézetek működése 1930/31. Bp., 1932, 69. o.
- /14/ Magyary Zoltán: I.m. 467. o.
- /15/ BME 4/3165/1937 alapszám 3165/37/VKM 11 162/37 BKE 15. II. 10/1928 3141/1928/VKM 82 917/1928 ELTE 1028 29 30
- /16/ Magyary Zoltán: I.m. 468. o.
- /17/ MOL VKM K 636 1931 16. tétel 15 alszám 14623/31 13825/30
- /18/ MOL VKM K 636 16. tétel 15 alszám 15726/31
- /19/ BME 4/180/1935 1274/30/VKM/470 5/75 130
- /20/ BME 4/180/1935 1772/32
- /21/ BME 4/3165/37 33/190
- /22/ A Collegium Hungaricum Szövetség zsebkönyve, Szerk.: Dr. Martonyi János. Bp., 1936 24. o.
- /23/ MOL VKM K 63669 FSZ 32/36

Forrás és irodalom

MOL VKM K636 szekció

BME Levéltár

ELTE Levéltár

SOTE Levéltár ülésjegyzőkönyvek: 1920/21-38/39

BKE Levéltár

Berend T. Iván — Ránki György: Közép-Kelet Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. Budapest, 1976

A Collegium Hungaricum Szövetség zsebkönyve, Szerk: Dr. Martonyi János, Budapest, 1936

History of the Americas I-II. 2. kötet, The American Nations, Ed: John Francis Bannon New York, 1952

- Hóman Bálint: Művelődéspolitikai, Budapest, 1938
 Huszti József: Klebelsberg Kunó életműve, Budapest, 1942
 Klebelsberg Kunó beszédei, cikkei, törvényjavaslati 1919-26, Budapest, 1927
 Kovács Gyuláné: Kultúra és politika Kornis Gyula közoktatáspolitikai tevékenységében, Győr, 1989
 A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az 1924-1941 tanévben, Az Országos Ösztöndíjtanács összeállítása, Budapest
 Magyarország története tíz kötetben 8/2. Főszerk.: Ránki György. Budapest, 1984
 Magyarok a kultúráért. Szerk.: Dr. Lukács György. Budapest, 1929
 Magyary Zoltán: A magyar tudománypolitika alapvetése, Budapest, 1927
 Mészáros-Probáld-Sárfalvi-Szegedi: Amerika gazdaságföldrajza. Budapest, 1987
 Morison, Samuel Eliot-Commager, Henry Steete: The Growth of the American Republic I-II. New York, 1962
 Magyar felsőoktatás I-III. Szerk.: Mártonffy Károly Budapest, 1937
 L. Nagy Zsuzsa: Az Egyesült Államok és a Duna-medence 1919-1938. Századok, 1976/1.
 The Rockefeller Foundation Directory of Fellowship Awards 1917-1950, New York, 1951
 Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kunó válogatott beszédei, 1917-1932 Szerk.: Glatz Ferenc, Budapest, 1990